

Каранова Т.Н.

**ЭЛДИК БАЛДАР ЧЫГАРМАЛАРЫ АРКЫЛУУ ОКУУЧУЛАРДЫ
АТА ЖУРТУН СҮЙҮҮГӨ ТАРБИЯЛОО**

Каранова Т.Н.

**РОЛЬ ДЕТСКОГО НАРОДНОГО ТВОРЧЕСТВА В ВОСПИТАНИИ
ПАТРИОТИЗМА У УЧАЩИХСЯ**

T.N. Karanova

**THE ROLE OF CHILDRENS' POPULAR COMPOSITION IN
UPBRINGING PATRIOTIC SENSE OF PUPILS**

УДК: 811.161.1: 512.122.4

Бул макалада кыргыз элдик балдар чыгармалары аркылуу окуучуларды Ата Журтун сүйүүгө тарбиялоо маселелери каралды. Элдик педагогиканын өзөгүндө кыргыз элинин өсүп келе жаткан жаш муундарды тарбиялоо көз караштары, идеялары бекем орун алган. Окуучуларды Ата Журтун сүйүүгө тарбиялоодо элдик балдар чыгармаларынын аткарган кызматы өтө чоң. Терең философияны камтыган сөз берметтери ата бабаларыбыздын нускалуу казынасына айланып, муундан-муунга өтүп, нарктуулугун жоготпой келет. Элдик балдар чыгармалары, биринчиден, элдик мурастар катары маанилүү болсо, экинчиден, андай көркөм асылдуулуктар таалим-тарбиялык насааттарды түздөн-түз айткандыгы менен баалуу болуу менен бирге, өсүп келе жаткан жаш муундарды адеп ахлактуу келечек жаштарды тарбиялоодо өзүнүн кызматын аткарып келүүдө. Демек, андай чыгармаларда элдин кылымдардан бери келе жаткан элдик педагогикалык ойлору азыркы күндүн талабына, өзгөчөлүктөрүнө ылайык ишке ашырылган.

Негизги сөздөр: элдик балдар чыгармалары, макалдар, лакаптар, жомоктор, балдар ырлары, элдик педагогика, таалим-тарбия, патриоттуулук, элдик салттар.

In this article the tasks of upbringing of feelings of patriotism in pupils through the folk art of the Kyrgyz people are discussed. The idea of upbringing of the youth of the Kyrgyz people made a certain role in children's popular composition in pedagogic. The big role was initiated to love Motherland and played philosophic role of children's popular composition that inherited from generation to generation. Folk children's work, firstly, are important as a national heritage, and soundly, they are valuable direct expression of edifying educational character. As the same time, they fulfill their function with the moral education of younger generation. Consequently, in these works the age-old folk pedagogical thoughts are expressed in accordance with the requirements and peculiarities of our time.

Ключевые слова: народное детское творчество, поговорки, поговорки, сказки, детские песни, народная педагогика, воспитание, патриотизм, народные традиции.

This article deals with the task of bringing up the pupils to love their Motherland on the basis of Kyrgyz people's children's compositions. The idea of upbringing of the youth of Kyrgyz people made a certain role in children's popular composition in pedagogic. The big role was initiated to love Motherland and played philosophic role of children's popular composition that inherited from generation to generation. Folk children's work, firstly, are important as a national heritage,

and soundly, they are valuable direct expression of edifying educational character. As the same time, they fulfill their function with the moral education of younger generation. Consequently, in these works the age-old folk pedagogical thoughts are expressed in accordance with the requirements and peculiarities of our time.

Key words: the children's composition, proverbs, sayings, tales, children's songs, people's pedagogic, bringing up, teaching, patriotism, popular traditions.

Өз элинин өткөн тарыхын, нарк-насилин, оозеки чыгармачылыгын, көркөм өнөрүн, асылзат маданий дөөлөттөрүн, тилин, динин, дилин терең иштеп үйрөнүп, андан сабак албаган ар кандай эле улуттун жаш муундарында келечек жок. Мындай руханий кең менен жан дүйнөсүн байытпаган инсанда атуулдук аң-сезим ойгонбойт. Андайлардан элдин камын жеп, анын оор жүгүн кебелбей көтөргөн азамат чыкпайт.

Ата Журт үчүн кашык канын аябаган ак эмгеги менен элдин түйшүгүн тартып, камын көргөн ак ниеттик, кара кылды как жарган калыстык, ата салты урматтаган нарктуулук, кең пейилдүү жоомарттык, адамзатка ырайымдуу айкөлдүк, уят-сыйыты, ар намысы күчтүү сыпаалык, намыс-арияттуулук, ыйманы пакиза адептүүлүк өндүү инсандагы асылзат касиеттерди ыйык туткан, жоокер, кыраан, маданияттуу, даанышман элди тарбиялоонун бирден бир каражаты – ошол элдик педагогиканын залкар идеялары болгон.

Азыркы кыргыз турмушу күн санап социалдык-экономикалык жана нравалык (адептик) жактан өзгөрүп, улам жаңыланыууда. Ушуга ылайык, өсүп келе жаткан жаш муундарга татыктуу тарбия берүү менен коомдун негизги милдеттеринин бири болуп саналат. Ушул шартта окумуштуулар арасында тарбия-таалим учурдагы тез өзгөрүп бараткан мындай коомдук-экономикалык шартка жараша гана эмес, түбөлүктүү баалуулуктарды багыт кылуу менен, улуттук өзгөчөлүктөрдү туу тутуу зарыл деген көз караштар илимий негизде айтыла баштады. Мунун өзү элдик педагогикалык тарбия-таалим салттарына, идеяларына негизделип, мектепте окуу-тарбия иштерин жүргүзүүгө багыт берери шексиз [4, 157-б.].

Элдик салттардын жана элдик чыгармалардын жардамы менен жаш жеткинчектерди Ата Журтун сүйүүгө тарбиялоодо бир катар педагогдор, окумуш-

туулар: Ш. Амонашвили, А.А. Вергер, А.С. Макаренко, Н.Б. Словодчиков, И. Слуцкий, М.Г. Стельмаховский, В.А. Сухомлинский К.Д. Ушинский, З. Цаллагова, ошондой эле кыргыз окумуштууларынан: А.Ж. Муратов, С. Байгазиев, А. Алимбеков Н. Имаева, С. Иптаров С. Рысбаев, Р.Сулайманова ж.б. бул маселелерге кайрылышкан.

Элдик оозеки чыгармалардын өткөндөн кабар берген, келечектин багытын белгилеген коом таануучулук, идеологиялык курал катарындагы, ошондой эле жаш кары дебей бүт элге тарбия берүүчүлүк, ар бир адамга көркөм рахат тартуулаган эстетикалык маанилери зор. Оозеки көркөм чыгармалар калкыбыздын рухий байлыгы, ата-бабаларыбыздын мыкты мурасы катары өз баркын дайым жоготпойт. Эгемендүүлүккө жетишип, өз мамлекетин түзүп, элибиз коомубуз жаңыланып жаткан бүгүнкү шартта калкыбыздын кечээги басып өткөн ары улуу, ары татаал жолун элестүү чагылдырган, дүйнө, жаратылыш, коом жөнүндөгү көз караш, түшүнүктөрүнөн кабар берген, улуу сөздүн материалдарынын жалпы калка үлгү болорлук, жаштарга таалим-тарбия берерлик мааниси чоң, ролу актуалдуу. Анткени, жаш мамлекетибиздин идеологиялык багытын тактоодо, ата-мурас болгон элдик балдар чыгармалар негизги булак катары кызмат кылып келүүдө.

Элдик балдар чыгармалары аркылуу өсүп келе жаткан жаш муундарды кыргыз элинин руханий дөөлөттөрүнүн өзгөчөлүгүн андаштыруу, бүгүнкү күндө эгемендүү Кыргызстандын эртеңки келечеги үчүн ак кызмат кылган мекенчил окуучуларды тарбиялоо зарыл экендиги көрүнүүдө.

Балдарды тарбиялоодо элдик педагогиканын баалуу мурастарын алардын мүмкүнчүлүктөрүн эске алуу менен пайдалануу бүгүнкү күндө да турмуштук зарылдык болуп эсептелет.

Элдик педагогиканын өзөгүндө кыргыз элинин өсүп келе жаткан жаш муундарды тарбиялоо көз караштары, идеялары бекем орун алган. Эл өзүнүн салт-санааларында, үрп-адаттарында, элдик балдар чыгармаларында, улуулардын басып өткөн бай тажрыйбаларында билим берүү, тарбиялоо идеяларын кылымдар бою көөнөртпөй камтып, өнүктүрүп сактап келген. Ушуга ылайык өсүп келе жаткан жаш муундарды эли-жерин сүйүүгө үндөгөн элдик балдар чыгармаларындагы санат-насыят ырларынын мааниси өтө чоң.

Ынтымагың бар болсо,
Ар жерден намыс аласың.
Башкадан келген душманга,
Батырып найза саясың [3, 238-б.].

«Жаш кезинде кызмат кыл,
Баркынды билген элине.
Душманыңа алданып,
Элиңдин сырын сатпагын.

Бет алган жоодон качпастан,

Ишеничин актагын» [5, 130-б.] - деген сыяктуу санат-насыят ырларында туулуп өскөн, киндик кан

тамган жерге адал кызмат кылуу, ата-бабалар калтырган ыйык жерибизди сырттан кирген душманга тебелетпестен, келечек муунга сыймыктануу менен тапшыруу кандай жакшы. Ошол сыңары, элдик балдар чыгармаларындагы жогорудагыдай таалим-тарбияга үндөгөн патриоттук сезимдеги ырларды окуучулардын жан-дүйнөсүнө сиңирүү мугалимге чоң милдетти жүктөйт.

Балдарды Ата Журтун сүйүүгө тарбиялоодо макалдардын да ролу өтө чоң. Терең философияны камтыган сөз берметтери ата бабаларыбыздын нускалуу казынасына айланып, муундан-муунга өтүп, нарктуулугун жоготпой келет. Элибизде төмөндөгүдөй макалдар: «Туулуп өскөн жердин топурагы алтын», «Эр жигит эл четинде, жоо бетинде», «Баатыр бир өлөт, коркок миң өлөт», «Атаңдан айрылсаң да, Ата Мекениңден айрылба», «Булбул үнүн сагынат, жигит элин сагынат», «Бирөөнүн элине султан болгончо, өз элинде ултан бол», «Эр жигит элин сагынат, өрдөк, каз көлүн сагынат», «Мекендин кадыры башка жерде билинет», «Жерин сүйбөс эл болбойт, элин сүйбөс эр болбойт». «Эр энеден туулат, эли үчүн өлөт». «Эл сагынбас эр болбойт, жер сагынбас ат болбойт». «Үйдө өлгөн жаманат, жоодо өлгөн салтанат» [1, 140-б.] - деген өңдүү макалдар эрдикке шыктантып, эли-жерин сүйүүгө тарбиялайт.

Азыркы убакта ар бир окуучунун психологиялык индивидуалдык өзгөчөлүгүнө, билимине, шык, жөндөмүнө жараша окутуп-тарбиялоо реалдуу кызыкчылыкка айланды.

Ушуга байланыштуу баланын жеке мүмкүнчүлүгүнө карата шарттарды түзүү, тарбиялоонун оптималдуу жолдорун колдонуу максатка ылайыктуу. Баланын мүмкүнчүлүктөрүнө, курактык өзгөчөлүктөрүнө жараша тарбия берүүгө, баалоого жана өстүрүүгө принциптүү мамиле жасоо боюнча, бир катар окумуштуулар көптөгөн илимий изилдөөлөрдү жүргүзүшкөн. Алардын изилдөөлөрүндө балдар кайсы курагынан тарта элдик жомокторго кызыгып, мамиле жасап, кайсы курагынан баштап элдик жомоктордогу оң-терс көрүнүштөргө баа берип, эң жөнөкөй этикалык-моралдык жүрүм-турумдарга ээ боло тургандыгы айтылып, баса көрсөтүлгөн.

Элдик тарбиянын терең тамыр жайган жана андан келип чыккан өзөктүү идеялардын маңызында узак убакыт бою эл тарабынан текшерилген, сыналган тажрыйбадан улам баркталган адептик негизги категориялар, тактап айтканда, жакшылык менен жамандык туюмдары коомдук психологиянын мүнөздөрүнө ылайыкталып, эл массасынын аң-сезиминде таразаланат. Анткени, эл – калыс, «Калк айтса – калп айтпайт» [1, 49-б.] деген акылман сөздөр дал ошол турмуштук тажрыйбадан улам жаралган.

Эчактан бери жалпы элдик мүнөзгө айланган, тарбия-таалимдүү болууга чакырган элдик тарбиячылардын насаат сөзүн кыргыз эли күндөлүк турмушта пайдаланып, болгондо да, аларды элдик чыгармалар аркылуу жүзөгө ашырып келишкен.

Жалпы элдик таалим-тарбия, педагогикалык байлык экендигин, ар бир эл өзүнүн педагогикалык салттарында өзүнөн кийинки муунду жакшы үлгүлөр аркылуу тарбиялоосунда элдик чыгармалардын таасири чоң болгон.

Адамдык гуманисттик мамиле инсандын жан дүйнөсүн байытып, азыктантып, иш-аракеттин мыкты үлгүлөрүнө ээ кылып, анын жүрүм-турумун жакшы жакка өзгөртүп, адеп-ахлактык натыйжалуу нукка салат. Адамдык мамиле гана чыныгы инсандык касиеттердин калыптануусу үчүн зарыл чөйрөнү түзөт, дүйнөлүк баалуулуктарды, мыкты каада-салт, үрп-адаттарды өздөштүрүп, жалпы адамзаттык маданияттын элементтерине ээ болуусу жана инсандык идеалдын калыптануусу да баланын адамдарга жасаган мамилеси аркылуу ишке ашат.

Элибизде көптү көргөн аксакал карыялардын акылман кеби – жалпы элдин эрежеси, улуттун байлыгы катары кабылданган. Кыштын узун түндөрүндө балалыктын аруу түнүндө чоң эне, чоң аталарыбыздан уккан жомоктор, бүгүнкүдөй эсимде. Жомоктордогу акылмандык менен каразгөйлүктүн, баатырдык менен коркоктуктун, адилеттүүлүк менен адилетсиздиктин күрөшү, жомоктун аягында адилеттүүлүк, акылмандык, баатырдыктын жеңиши балалык дүйнөбүздү кубанычка бөлөчү, биз дагы жомоктогу каармандарга айланып баатыр болгубуз келчү. Көрсө, биздин жан-дүйнөбүзгө адамдык нарк насилдин үрөнү элдик чыгармалар аркылуу өткөн турбайбы? Ошондуктан балдарды бөбөк кезинен элдик чыгармалар менен оозантып, тарбиялообуз кажет. Баланы уктатып жатканда энелерибиздин айткан алдей ырын созолонтуп, келечек жакшы үмүткө жетелегени баланын жашоосуна бир жаңы багытты ыроологонун туюуга болот.

Жогорудагы ойго кошумча, фольклордук практика учурунда не бир сонун элдик чыгармаларды билген биздин нарктуу карыяларыбыздын жашы бир топко барып калганы, алар айтып жатканын бир топко чейин унутуп, бир нерсесин жоготкон баладай умсунуп: «Ээ балам, билген нерсенди карылык деген нерсе акырын унуттурат экен, аттиң» деп мостойгондо жүрөгүң ооруйт. Балким дагы бир 10 жылдан соң алардын көзү өтсө кандай болот? – деген суроо аргасыз жан-дүйнөңдү кыйнайт. Же балким, жогорудагыдай акылман карыялар небере, чөбөрөлөрүнүн кулагына куюп, биздин асыл-нарктарыбыздын түбөлүктүү экендигине астыртан кам көрүшкөндүр.

Канткенде да, алар келечек муундарга жол башчы, акыл-кеңешчи. Анын баары элибиздин коомдук түзүлүшүндө да, чарба жүргүзүү маданиятында да, материалдык маданий салттарды өнүктүрүүдө да, үй-бүлө күтүү салттарында да, диний жана элдик ишенимдеринде да улуулардын айткан кеби, акыл-на-

сааттары, осуяттары эң негизги ролду ойногон. Улуу муундардын сөзү кичүүлөр тарабынан сөзсүз орундалып, чарбалык-маданий, коомдук-саясий жана да үй-бүлөлүк мамилелер, тиричилик, жашоо образдары жөнгө салынын келген.

Студенттердин практика учурунда «Бала шаарын кантип сактап калды?» [2, 193-б.] деген жомок боюнча кызуу талкуу өткөнүн белгилегибиз келет. Анда окуучулар жомокту сахналаштырып, каармандардын образын аябай берилип аткарганын белгилөө менен, бала сыяктуу өз мекенин коргоого, келечекте баары Мекенибизге кандай салым кошо тургандыктарын балалык туюмунда айтып беришти. Жомокто хан жер жайнаган жоокерлери менен карапайым элди басып кирет. Ошондо, акылмандар согуш менен эмес, сүйлөшүү менен тынчтыкка келүүнү ойлошот. Баскынчы хан элчилерди күтүп калат. Эл ичинен бир кичинекей бала эл башына түн түшкөн абалды туура түшүнүп, көпчүлүктүн атынан элчиликке барууга батынат. Өзү менен бир төө, бир эчкини кошо ала барат. Аны көргөн хан «Элчиликке келдим» деген эрбейген баланы көрүп шылдың кылат да: «Сенден чоңуңар жокпу?» – дегенде, «Менден чоң менен сүйлөшсөңүз – мына төө менен сүйлөшсөңүз, хан» – дейт бала, ачуусу келген баскынчы хан: «Сакалдууңар жокпу?» деп жатам, – дегенде, «Сакалдуу десениз – эчки менен сүйлөшсөңүз. Эгер акыл керек болсо, мени менен сүйлөшсөңүз» – деп кара күчү менен эрдесиген баскынчы ханды сөз менен жыгып коёт.

Мына ушунун өзү эл үчүн, көпчүлүк үчүн, анын талабын аткаруу үчүн залым хандын алдына, өлүмдөн коркпой барган акылман баланын образы менен кыргыз эли кыздары менен уулдарынын ушундай эл үчүн эмгектенген элдин талабын туура түшүнгөн келечекте мыкты атуул болуусун ниет кылышкан.

Элибизде келечек – билимдүү, табиялуу жаштардыкы деп бекеринен айтылбайт. Ошондуктан, коомубуздун тазалыгы, Мекенибиздин өсүп өнүгүшү үчүн кичинекей бөбөктөн тартып, элдик чыгармалар менен оозантып, жан дүйнөсүнө сиңирүү биздин ыйык парзыбыз деп эсептейбиз.

Адабияттар:

1. Закиров С. Кыргыз элинин макал-лакаптары [Текст] / С.Закиров. - Фрунзе: Мектеп, 1979. - 140-б.
2. Кыргыз эл жомоктору. 3-бас. [Текст] / Түз: Р.Р. Кебекова, А. Токомбаева. - Бишкек: Бийиктик, 2010. - 367-б.
3. Мурас [Текст] / Түз: Абдылдаев М. - Ф.: Кыргызстан, 1990. - 446-б.
4. Найманбаев М.Ж. Мектеп окуучуларына акыл жана адеп-ахлактык тарбия берүүнүн этнопедагогикалык негиздери (V-VII класстар) [Текст]: дис. ... пед. ил. канд: 13.00.01 / М.Ж. Найманбаев. - Бишкек, 2008. - 157-б.
5. Сатылганов Т. Насаат ырлар [Текст] / Т.Сатылганов. - Ф.: Кыргызстан, 1984. - 130-б.

Рецензент: к.пед.н. Мадумарова М.К.